

Ulikheten er vår styrke

av Svein Gundersen

Jeg ble kjent med Ingeborg i 1964, da jeg som ung gymnasiast og pasifist kom til Fredheim, Ingeborgs hjem på Tangen, Hedmark. Jeg var på vei til et møte i Folkereising mot krig i Oslo, og Ingeborg var allerede en dame på nesten 70. Det tenkte jeg ikke på, møtet var inspirerende, og damen hadde imponerende kraft. Etter gymnaset bodde jeg på Fredheim i flere år, senere stiftet jeg familie, og vi bodde mange år i nærheten av Tangen. Jeg var med i teater-, kultur og forlagsarbeid, og som Ingeborg, var jeg opptatt av samfunnspolitiske spørsmål - fredsarbeid, nedrustning, kamp mot atomvåpen. På bakgrunn av dette meningsfellesskapet utviklet vi, tross aldersforskjellen, et nært vennskap og samarbeid.

Ingeborg Refling Hagen var et menneske som hadde mot til å bety en forskjell for de som kom i kontakt med henne. Hun brukte sin kraft og begavelse til å dyrke positive krefter i seg selv, i menneskene rundt seg, i samfunnet. Hun kunne være steil og utilnærmelig i sin overbevisning, men nettopp ukueligheten, den aldri manglende troen på at det nyttet, er noe av det som har fascinert meg mest ved henne. Samtidig som hun var befriende jordnær og realistisk i forhold til hva hun kunne oppnå, tapte hun aldri det langsiktige målet av syne, hun drev fredsarbeid for kommende generasjoner.

Jeg er, som alle de som bidrar til denne boka, blitt spurt om å skrive om mitt forhold til Ingeborg. Jeg har skrevet om Ingeborg i *Gammalt frå Stange og Romedal* (2013), om mitt arbeid med rollen Machiavelli i *Kirke og Kultur* (3/2013), og om arbeidet med Wergelands dramatik i artikkelsamlingen *Bedre tiders morgenrøde* (Novus 2008), og henviser til disse artiklene. Her vil jeg benytte anledningen til å dra fram det politiske teaterarbeidet Ingeborg og jeg delte: bestillingsverk til forskjellige markeringer, arbeiderprologer og andre program med kulturpolitisk innhold. Ingeborgs diktning er lite kjent for dagens publikum, det gjelder kanskje aller mest for denne politiske delen av forfatterskapet. Et dikt som *Hvor begynner frihetskravet* karakteriserer Ingeborg som politisk menneske, og hennes engasjement for individ og fellesskap:

Hvor begynner frihetskravet?

Med den aller første slaven som slet åket av.

Hvordan fikk han fatt i ordet,

hvordan kom han inn på sporet,
hvorfra kom det lys i mørket
i uvitenhetens natt?

Jo, da trykket ble for voldsomt
tok et hjerte fyr.
blusset som en tornebuske,
sitret, gnistret, flammet lys.
Lyset nevnte seg, ga kravet:
Gå, gi folket fri.
Slaven vred seg redd i støvet.
Hvem er *jeget* som jeg føler?
Jeg er stum og folket døvet,
alle vet at makt er rett.
Hvem er røsten som jeg hører?

Lyset risset stjernesvaret
på den svarte hjernetavlen
til den stumme, trette slaven:
Jeg er den jeg er.

(fra diktet Hvor begynner frihetskravet - brokker av diktet brukt i flere prologer)

Ingeborg og Fredheim

Ingeborg kom fra fattige kår. Hun glemte aldri hvor hun kom fra, og fokuserte på å skape motkraft der hun så urettferdighet, likegyldighet, menneskeforakt. Arbeiderbevegelsen ble hennes naturlige valg, en tilknytning som varte livet ut, et engasjement som preget hele hennes liv og diktning. Som ung kunstner bodde Ingeborg i Oslo. Etter krigen flyttet hun tilbake til Tangen og barndomshjemmet Fredheim, og der begynte et nytt kapittel av livsgjerningen hennes. En forferdelig krig var over, kampen for menneskeverd var ikke vunnet for alltid, og beste beskyttelse mot fascisme og nazisme var bevissthet, utdanning, kultur.

Nå prøvde rettstaten krefter
mot brutalitet og makt.
Her reiste lovverket seigt sin mur

mot den blindeste krigerkraft.
Og arbeideren møtte vold og mord
stående ensom på vakt.
Ensretting brøt som en brottsjø
inn mot viljer og land,
men knustes mot individene
som ved sin bevissthet holdt stand.
Dess flere ulike krefter stammen bær i sitt fang,
dess sterkere blir den formen nasjonen kan vise engang.
Det er formens lov.
Og lovverket holdt!

(fra Prolog til Hamar Jernbaneverksted 1969)

Barndomshjemmet ble Ingeborgs base for resten av livet, og utviklet seg til å bli et studie- og kultursenter. Ungdom kom til Fredheim for å fordype seg i litteratur, kunst og teater. Parallelt var de med å drive et omfattende kulturarbeid: teater- og forlagsvirksomhet, barne- og ungdomsarbeid. Kulturarbeidet fikk navnet Suttung, etter jotnen som vokter skaldedrikken, den du kan drikke visdom av. Ingeborg hadde nok ikke planlagt denne utviklingen, men etter krigen var satsingen på barn og unge viktig for henne. Hun ønsket å se framover, døren sto åpen, og studerende ungdom begynte å fylle huset. Fredheim som studiesenter vokste organisk fram i takt med etterspørsel og behov.

Mange er de som har fått inspirasjon fra menneskelige, kunstneriske eller samfunnsrelaterte prosesser Ingeborg satte i gang - i samtaler, i lese- og studiegrupper, eller på Suttungteatret. Ikke minst gjelder det de menneskene hun brukte mest av sin tid på, vi som gjennom årene bodde og studerte på Fredheim. Ingeborg var kunnskapsrik, det var en opplevelse å lese med henne. Hun hadde en dyp forståelse for idédebatt og symbolspråk, og fikk litteratur, kunst og teater til å angå oss på en eksistensiell måte. Kunsten ble viktig for oss, en del av vår daglige næring. Jeg regner fremdeles utdanningen fra Fredheim som min hovedutdanning.

Kjernevirksomheten med lesing og studier fylte dagene. Men det var alltid mange baller i luften. Litteratur- og teaterarbeid, forberedelser til Wergelandsdagen, kulissesnekring, regjering og matauk, søknadsskriving og bokproduksjon, fredsarbeid og kulturaksjoner sto på dagsorden. Barn kom til Fredheim og ble lest for og lekt med, på faste dager i uken kom ennå

flere for å delta i litteratur- og teatergrupper. Mødre med småbarn søkte dit for å lese med Ingeborg mens barna ble passet. Og så var det teatret, som jo krevde mye, også utenom selve prøvetiden - individuelt rollearbeid, research, mindre ensembleøvelser. Teatrets faste virksomhet omfattet premiere på iallfall et dramatisk verk av Wergeland til 17. juni, og en stor Kinckoppsetting om høsten. I tillegg kom forestillinger som ble satt opp på skuespillernes initiativ, og andre oppdrag - vi kunne bli hyret inn som opplesere på skoler og møter, i forbindelse med store markeringer, eller Ingeborg fikk bestillingsoppdrag til årsmøter og temadager. Det var ikke alle skuespillerne i Suttungteatret som ønsket å være med på oppsettingene som hadde direkte politisk innhold, og det var greit. Men for noen av oss var dette viktig satsing.

Arbeidet fikk støtte fra flere hold, Ingeborg hadde sin lille, men faste kunstnerlønn, både fra staten og Stange kommune, studiemateriell ble trykket på Arbeiderpartiets sekretariat, det kom bidrag til virksomheten fra privatpersoner og endel offentlige instanser. Vi fikk husrom og mat som lønn, samtidig var vi med på å skaffe midler til fellesskapet.

Kulturarbeid og politikk

Som pasifist var Ingeborg mot dødsstraff og medlemskap i Nato, og dermed på kollisjonskurs med store deler av Arbeiderpartiet, kampen mot EF-medlemskap føyet seg inn i denne rekken. Hun var ofte krass i sine formuleringer. I en av EF-visene hennes heter det:

Har du lest Roma-traktaten?

Les den før vi låses inn.

Mussolini han vant krigen

Brandt kan verve sønnen din.

(fra EF-vise, 1972)

Formuleringer som dette gjorde at Ingeborg mistet støtten hun hadde fått fra Arbeiderpartiets sekretariat når det gjaldt opptrykk av studiemateriell. Selv om Ingeborg ikke la fingrene imellom, var humoren og skjemtet heldigvis på plass midt i det hele. Hun kunne fortelle om vennen som samlet inn underskrifter mot atomvåpen og ringte på dør etter dør, for bare å treffe på diverse hjemmeværende fruer, som alle måtte spørre mannen sin før de kunne skrive under på noe som helst. Den fredsæle aksjonistens frustrasjon fikk utløp i noe som ble et yndet sitat på Fredheim: No skulle eg hatt ei bombe! Ingeborg ga historien med glimt i øyet

og en overgiven latter. Hennes evne som forteller var formidabel. Og en frustrerende opplevelse kunne like gjerne bli en morsom historie.

På Fredheim fikk vi besøk av Ingeborgs kunstner venner, og akademikere og kulturpersonligheter - men også av politiske aktivister. Lars Andreas Larsen fra Fredskontoret kom til Fredheim med franske pasifister som jobbet mot atombombesprengningene i Stillehavet, besøket av vietnamesiske buddhister under Vietnamkrigen gjorde sterkt inntrykk, likeså da gjenlevende veteraner fra borgerkrigen i Spania kom til *Spaniadagene* våre på Tangen. Altaaksjonen tok en periode mye oppmerksomhet, og vi var opptatt av fredstoget, som skulle tas imot på Fredheimtunet med sang og opplesing. Noe jeg vil nevne spesielt, er 1. mai-markeringen på Tangen. Feiringen hadde lenge ligget brakk da vi i 1973, i samarbeid med Tangen AUF og Tangen Arbeiderlag, vakte liv i bygdas 1. mai-tradisjoner. Det året spilte vi forestillingen om "sjøens Lincoln", Andrew Furuseth, husmannsgutten fra Åsbygda som ble en internasjonal foregangsmann for sjøfolkens rettigheter. Forestillingen ble en suksess, og innledet et samarbeid mellom Suttungteatret og arbeiderlagene på Tangen om en rekke 1. mai-arrangement.

Han viet seg til kampen for sin slavetrette venn
han ville gi ham hjemstavnen og borgerrett igjen.
Nå kan en sjømann mønstre av, kan få seg hjem og barn.
kan leve som et menneske, og kalles mann og far.

(fra sang i forestillingen om Andrew Furuseth 1973)

Fredssak, anti-EF program, opplesing og forestillinger til kvinnedagen eller 17. mai - vi laget teater i agit-prop stil, forestillinger som ble oppført på Tangen samfunnshus, og noen turnerte vi med. Eller det var bestillingsoppdrag. Jeg minnes med en blanding av humor og gremmelse bombardementet av paragrafer fra menneskerettighetene og Romatraktaten som publikummet vårt ble utsatt for under EF-kampen. Ikke alt var godt teater, vi framførte hele Romatraktaten på et studentmøte på Blindern! Men - det var 70-tallet, publikum tålte litt, og fanget også lett opp de mer subtile hentydningene til EF:

Et Nimrodsyn, et Babelstårn
en drott som samler alle.
Ett språk, en lov, en vilje

som kan rå for liv og død.
Den ønskedrømmen kjenner vi
fra mange land og riker.
I den er ingen formkraft.
Kolossen ramler sammen
og knekker som et rør.

(fra Epilogen i forestillingen om Andrew Furuseth 1973)

Det kan høres som vi bestandig var kamplystne og gikk med knyttede never. Det var imidlertid studiene som fylte det meste av tiden på Fredheim. Samtidig var det liv og sprell i huset, sang og gode historier, og hauger av praktisk arbeid å ta tak i. Glede ved engasjementet, ved arbeidet, ved dager fylt av oppgaver og liv. Det kunne til tider bli for mye, vi var ofte trøtte. Men vi var unge og sterke, og det menneskelige, kunstneriske og kulturpolitiske engasjementet drev oss. En større satsing var Kinck-aksjonen, startet opp i det herrens år 1969. Den gangen var Kincks bøker ikke til å få tak i, vi aksjonerte på heltid for å skaffe oppmerksomhet rundt forfatterskapet, og for å få verkene hans utgitt. Ved siden av teatervirksomheten på Tangen hadde vi stands i Oslo, vi delte ut flyers utenfor teatrene, skrev avisinnlegg og brev til politikere, forleggere, teatersjefer - og planla å bortføre Kinckbysten utenfor Deichmann, den skulle ikke settes på plass før bokutgivelsene var et faktum. Svein Hellesøy og undertegnede dro på vestlandsturné med Kincknoveller, og Suttungteatrets skuespillere arrangerte en serie opplesingskvelder i Oslo. Vi hadde tilhold hos familien Lyhman i Oslo, som hadde en av de store, gamle familieleilighetene på Majorstua. Tre stuer på rad, med plass til et publikum på opptil 100 om gangen.

"Arbeiderprologene"

Ingeborg var en etterspurt forfatter og oppleser innen arbeider- og småbrukerbevegelsen, og skrev både før og etter krigen en rekke arbeiderprologer. Jeg fikk etterhvert gleden av å være med på å jobbe fram oppsetninger til landsmøteåpninger, historiske markeringer innen LO, Folkets hus-bevegelsen og småbrukerlaget. Det hendte at Ingeborg framførte noe selv, men fra slutten av 60-tallet ble disse verkene i hovedsak oppført av Suttungteatrets skuespillere.

Ingeborgs arbeiderprologer utgjør en spesiell del av Suttungteatrets historie, her produserte vi forestillinger med et klart politisk budskap. Hun formulerte bramfritt problem og tanker som ennå er aktuelle i vårt politiske landskap.

Kapitalen flyttbar - det vil si slaveri.

Det vil si folkevandring.

Det vil si opprevet ungdom.

Hjemmene uten fedre

og kvinnen prostituert.

Elvene flyt som en mudderstrøm.

Skogene våre brunskes.

Fisken i havet forgiftes,

Og storørna styrter i flukt.

Vi er lokket fram til en spillebank

og står klar til å spille oss raka fant.

(fra Prolog til Bonde- og småbrukarlagets landsmøte i Trondheim 1972)

Prologene hadde en folkelig form, og var bygget opp som en slags collage. Ingeborg satte sammen egne dikt- og prosatekster, og bandt dem sammen med nyskrevne ting. Det kunne også være helt nye tekster. De vekslet mellom poesi, monolog og dialog, mer filosofiske innslag, sanger, saksopplysninger - og egnet seg til iscenesettelse. Oppsettingene skiftet mellom høy og lav stil, folkelig dialog og mer abstrakte sekvenser. Første gang jeg var med på et slikt oppdrag, var som skuespiller i prologen *Livet svikter ikke livet*, oppført på Arbeiderpartiets landsmøte på Folkets hus i Oslo i 1967, året for det berømte oppgjøret mellom Einar Gerhardsen og Håkon Lie. Jeg kan ennå sitere det som ble en slags nøkkelreplikk for meg: "Foruten et sunt kulturliv blir det sykdom og sopp i staten." Og videre:

Mennesket, rettsstatens årsak,

er dens åndedrett og ild.

Blodomløpet i dens årer,

statens hjerte,

statens vil.

I oss selv er livets kilde.

Kjenn deg selv, det er vår rett.

Ulikheten er vår styrke.

Individet gjelder det.

(fra prologen Livet svikter ikke livet 1967)

Det ble flere oppdrag. To år etter oppførte vi prologen for Hamar jernbaneverksted, fra samme året husker jeg spesielt et valgmøte på Hamar. Håkon Lie var hovedtaler, og et par av oss hyret inn som opplesere. Håkon Lie gråt da han hørte Ingeborgs dikt *Den gamle pionér*. Han var så rørt at han ikke klarte å holde tale, og ba alle bli med ham til neste møte i Øvre Vang. Dagen etter var bildet av en gråtende Håkon Lie klistret utover Dagbladets førsteside, under den syrlige overskriften: "Håkon Lie gråtende ut av norsk politikk". Det var nok mange som godtet seg over det, men Ingeborg, som ellers var klinkende uenig med ham i så mangt, syntes dette trekket ved Håkon Lie var formildende. Derfor holdt vennskapet mellom dem lenge - helt til EF-kampen hardnet til i 1972. *Den gamle pionér* er et av flere dikt hvor Ingeborg skildrer kampen for rettferdighet, og hva kampen har kostet på individnivå. Her er det ingen krigshelter. Det er den bevisste arbeideren, og skikkelser som Trane, Jeppesen, Holtermann-Knudsen, Oscar og Fernanda Nissen, de første arbeiderkjempenes idéer og innsats som spesielt blir trukket fram. Senere tiders ledere: Tranmæl, Koht, Nygårdsvold, Gerhardsen blir nevnt. Religiøse ledere med sosialt engasjement, som Hauge og Skrefsrud, er også med i Ingeborgs historieskriving om den norske arbeiderbevegelsen.

De unge har vondt for å fatte
hva denne kampen har kostet.
Å reise seg på en arbeidsplass
uten forhandlingsrett.
Den gangen skulle det mot til,
utholdenhet, offervilje,
og hode på akslene måtte han ha
som førte mennenes sak.

(fra Prolog til Hamar Jernbaneverksted 1969)

I 1970, 1972, 1976 og 1978 opptrådte vi på landsmøtene til Bonde- og småbrukerlaget - i Molde, Trondheim, på Voss og Hamar. I 1978, 1979, 1981 og 1983 laget vi program til Folkets hus kongresser i Oslo, i 1983 til Fagforeningenes Sentralkomité, året etter til Tangen Arbeiderlags 100års-jubileum. Det kan hende det var flere. Jeg var med som skuespiller i nesten alle disse forestillingene. Prologene vokste i omfang, og jeg fikk etterhvert rollen som regissør. På det siste oppdraget, for Folkets hus i 1983, var jeg også medforfatter - med Ingeborgs tillatelse og godkjenning, og i hennes stil.

Om du vil høre ei tone fra gammalt,
om slitet, om seire og nederlag,
om hvordan det hele startet og voks fram,
om hva vi kan tape av dette i dag -
så følg oss tilbake,
bli kjent med historien.
Det trengs for å kjempe de kommende slag.

(fra Prolog til Folkets hus kongress 1983)

Bestillingsoppdragene representerte en variasjon jeg satte pris på, de ga oss nye erfaringer, og noen dager i en annen verden. I tillegg ga de inntekter. Og uventete gleder. På Fredheim vanket det vassgraut og grønnsaker. På Folkets hus i Oslo ble det servert karbonade- og rekesmørbrød! Vi var henrykte, og spiste sikkert for mye - jeg håper, til kjøkkenpersonalets tilfredshet.

I særstilling står forestillingene vi laget for AOF til Jernbanedagene i 1977 og Husmannsdagene i 1979. I forbindelse med Jernbanedagene laget vi en forestilling til åpningen på Hamar Kulturhus. Talen ordføreren holdt i forkant av forestillingen var forresten så lang at de ikke hadde trengt mer program den kvelden. Vi oppførte flere program under disse dagene, i Jernbanesamfunnet på Hamar, og på Jernbanemuséet, der en beveget Einar Gerhardsen takket oss for forestillingen. En av skuespillerne holdt det gående med improvisasjonsspill på Fredheim i flere dager etterpå. Hans kostyme var nemlig en konduktøruniform - antakelig en gammel drøm som gikk i oppfyllelse.

Og da banen skulle åpnes
ble det storstilt fest i Bergen.

(...)

Men i gleden glemte Bergen
de som hadde bygget banen,
for på fjellet satt det tusener
av trette, bitre menn.

Hadde ikke penger til billett på egen bane,
måtte tjuvsnike med toget

for å komme hjem.

(fra Historisk spill om Jernbanen 1977)

Under Husmannsdagene framførte vi også flere forskjellige program. I Maihaugsalen, på samfunnshuset på Vinstra. De daglige visningene på setervangen på muséets uteområde var jordnære og lekne forestillinger.

Nå kjem dom, nå kjem 'a, nå hører jeg dånet -

Det ramler og skramler på hálkeføret

og Kai går og støer

og Per holder hjulet

og Sigvart bær sveiva

og Pål kjører gampen

og Johan går etter og filosoferer

om gammel og avleggs tid

da det itte fans trøskemaskin.

Den tia da alt måtte gjøres med handkraft

og kara fekk stå opp att svartatta

og stille på låven med trøsketrete

og delje og slegge og slå

til arma vart ømme og blå.

Det var itte da som nå

at en kar kunne kvile og stå

ville 'n bite

så fekk 'n nok slite,

det var itte da som nå.

(fra Husmannsdagene på Lillehammer 1979)

Ulikheten er vår styrke

Vi har alle forskjellige minner og bærer på ulike opplevelser fra tiden på Fredheim. Hva vi satset på, oppgavene vi fikk - det kom også an på i hvilken retning interessene våre trakk, hva vi ønsket å være med på, og hvordan vi formulerte det. Det ble krevd at vi sto på for det fellesskapet vi var invitert inn i, solidaritet var et begrep som ble prøvd ut i håndfast innsats. Samtidig var Ingeborg overbevist om hver enkelts unike egenskaper, og hun prøvde å se,

utfordre og møte hver enkelt av oss. Med større og mindre hell, noe annet ville vært utenkelig. Vennskapet med Ingeborg var sentralt for meg. Hennes varme og aldri sviktende omsorg for arbeidet og oss. Hovedsatsingen var det kunstneriske, teatret, litteraturstudiene. Det kulturpolitiske arbeidet, forlagsvirksomhet, aksjoner og politisk virksomhet var også en betydningsfull del av mitt liv på Fredheim. Til tross for at jeg etter alle disse årene ser annerledes på endel ting, håper jeg at tankene mine i denne oljealderens tid ikke er blitt for liberaliserte. Vi trenger fremdeles Ingeborgs ild som påminner og inspirasjon. Hennes krav om at vi alltid skulle utvikle oss, tilegne oss ny kunnskap, bygge framtid, fred, solidaritet.

Det er rart å tenke på Fredheim nå, dette huset som engang var så spekkende fylt av liv og virksomhet. Mot slutten av livet var Ingeborg fortvilet over at det så ut som ingen brød seg om Stein skole, og at den forfalt - hun ville gledet seg over at "Eventyrskolen Stein skole" nå forvaltes som en del av Nes kommunes samlinger. Hun var øm om Birgit Abrahamsens blomsterranker utover veggene på Fredheim, og ville være sikker på at huset skulle bevares. Mange år er gått, huset er forfallent, og det paradoksale er at nettopp arvingene nå forbereder salg av eiendommen.

Det sies og er sanning at alle har det livet
den styreform og den kultur de vet å akte selv.
Og ett er visst, at alle må begynne med sitt eget,
må feie for sin egen dør, og rense egen elv.

(fra Prolog til Bonde- og småbrukerlagets landsmøte i Molde 1970)

ES: Etter at artikkelen var skrevet, har foreningen Ingeborg Refling Hagen kulturhus - Fredheim sommeren 2015 kjøpt eiendommen Fredheim. Foreningen ønsker å oppgradere eiendommen, ta vare på de kunstneriske utsmykningene i huset og drive huset som et åpent kultursenter som bygger videre på verdiene til og arven etter Ingeborg Refling Hagen.